

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (τμήμα μείζονος συνθέσεως)

της 21ης Δεκεμβρίου 2021 *

«Προδικαστική παραπομπή – Άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ – Υποχρέωση των κρατών μελών να προβλέπουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται η αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης – Δημόσιες συμβάσεις – Οδηγία 89/665/ΕΟΚ – Άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3 – Άρθρο 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Απόφαση του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου κράτους μέλους η οποία, κατά παραβίαση της νομολογίας του Δικαστηρίου, κρίνει απαράδεκτη την προσφυγή προσφέροντος ο οποίος αποκλείστηκε από διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης – Έλλειψη ενδίκου μέσου για την προσβολή της εν λόγω απόφασης ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου του κράτους μέλους – Αρχές της αποτελεσματικότητας και της ισοδυναμίας»

Στην υπόθεση C-497/20,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Corte suprema di cassazione (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο, Ιταλία) με απόφαση της 7ης Ιουλίου 2020, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 30 Σεπτεμβρίου 2020, στο πλαίσιο της δίκης

Randstad Italia SpA

κατά

Umana SpA,

Azienda USL Valle d'Aosta,

IN. VA SpA,

Synergie Italia agenzia per il Lavoro SpA,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (τμήμα μείζονος συνθέσεως),

συγκείμενο από τους Κ. Lenaerts, Πρόεδρο, L. Bay Larsen, Αντιπρόεδρο, A. Arabadjiev, K. Λυκούργο (εισηγητή), E. Regan, I. Jarukaitis, N. Jääskinen, I. Ziemele και J. Passer, προέδρους τμήματος, M. Ilešič, J.-C. Bonichot, T. Von Danwitz, M. Safjan, A. Kumin και N. Wahl, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: G. Hogan

* Γλώσσα διαδικασίας: η ιταλική.

γραμματέας: C. Di Bella, διοικητικός υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 6ης Ιουλίου 2021,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- η Randstad Italia SpA, εκπροσωπούμενη από τους M. Brugnoletti και S. D. Tomaselli, avvocati,
- η Umana SpA, εκπροσωπούμενη από τον F. Bertoldi, avvocato,
- η Azienda USL Valle d'Aosta, εκπροσωπούμενη από τους F. Dal Piaz και P. Borioni, avvocati,
- η Synergie Italia agenzia per il Lavoro SpA, εκπροσωπούμενη από τον A. M. Balestreri, avvocato,
- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την G. Palmieri, επικουρούμενη από τους S. Fiorentino και P. Gentili, avvocati dello Stato,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους F. Erlbacher, P. Stancanelli, P. J. O. Van Nuffel και G. Gattinara,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 9ης Σεπτεμβρίου 2021,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η αίτηση προδικαστικής αποφάσεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 4, παράγραφος 3, και του άρθρου 19, παράγραφος 1, ΣΕΕ, καθώς και του άρθρου 2, παράγραφοι 1 και 2, και του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), όπως επίσης και του άρθρου 1, παράγραφοι 1 και 3, και του άρθρου 2, παράγραφος 1, της οδηγίας 89/665/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 21ης Δεκεμβρίου 1989, για το συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων περί της εφαρμογής των διαδικασιών προσφυγής στον τομέα της σύναψης συμβάσεων κρατικών προμηθειών και δημοσίων έργων (ΕΕ 1989, L 395, σ. 33), όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2014/23/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014 (ΕΕ 2014, L 94, σ. 1) (στο εξής: οδηγία 89/665).
- 2 Η αίτηση αυτή υποβλήθηκε στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ της Randstad Italia SpA (στο εξής: Randstad) και των Umana SpA, Azienda USL Valle d'Aosta (τοπική υπηρεσία υγειονομικής περίθαλψης της περιφέρειας της Κοιλάδας της Αόστης, Ιταλία) (στο εξής: USL), IN. VA SpA και Synergie Italia agenzia per il Lavoro SpA (στο εξής: Synergie) με αντικείμενο, αφενός, τον αποκλεισμό της Randstad από διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης και, αφετέρου, το νομότυπο της εν λόγω διαδικασίας.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Το άρθρο 1 της οδηγίας 89/665, το οποίο φέρει τον τίτλο «Πεδίο εφαρμογής και διαθεσιμότητα των διαδικασιών προσφυγής», ορίζει τα εξής:

«1. Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται στις συμβάσεις οι οποίες αναφέρονται στην οδηγία 2014/24/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου[, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με τις διαδικασίες σύναψης δημοσίων συμβάσεων και την κατάργηση της οδηγίας 2004/18/ΕΚ (ΕΕ 2014, L 94, σ. 65)], εκτός εάν οι εν λόγω συμβάσεις εξαιρούνται κατ' εφαρμογή των άρθρων 7, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17 και 37 της εν λόγω οδηγίας.

Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται επίσης σε συμβάσεις παραχώρησης που ανατίθενται από αναθέτουσες αρχές οι οποίες αναφέρονται στην οδηγία 2014/23/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου[, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, σχετικά με την ανάθεση συμβάσεων παραχώρησης (ΕΕ 2014, L 94, σ. 1)], εκτός εάν οι παραχωρήσεις αυτές εξαιρούνται σύμφωνα με τα άρθρα 10, 11, 12, 17 και 25 της εν λόγω οδηγίας.

Οι συμβάσεις κατά την έννοια της παρούσας οδηγίας περιλαμβάνουν δημόσιες συμβάσεις, συμφωνίες πλαίσια, συμβάσεις παραχώρησης έργων, συμβάσεις παραχώρησης υπηρεσιών και δυναμικά συστήματα αγορών.

Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα ώστε, όσον αφορά τις συμβάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας [2014/24] ή της οδηγίας [2014/23], οι αποφάσεις που λαμβάνουν οι αναθέτουσες αρχές να υπόκεινται στην άσκηση αποτελεσματικών και, ιδίως, όσο το δυνατόν ταχύτερων αναθεωρήσεων, υπό τις προϋποθέσεις που θέτουν [τα] άρθρα 2 έως 2στ της παρούσας οδηγίας, λόγω του ότι οι αποφάσεις αυτές παραβιάζουν την ενωσιακή νομοθεσία περί διαδικασιών σύναψης δημοσίων συμβάσεων ή τους εθνικούς κανόνες μεταφοράς της εν λόγω νομοθεσίας.

[...]

3. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε οι διαδικασίες προσφυγής να είναι διαθέσιμες, σύμφωνα με τους κανόνες που είναι δυνατό να θεσπίζουν τα κράτη μέλη, τουλάχιστον σε οιοδήποτε πρόσωπο έχει ή είχε συμφέρον να του ανατεθεί συγκεκριμένη σύμβαση και το οποίο υπέστη ή ενδέχεται να υποστεί ζημία από εικαζόμενη παράβαση.

[...]»

- 4 Το άρθρο 2 της οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Απαιτήσεις για τις διαδικασίες προσφυγής», προβλέπει στην παράγραφο 1 τα εξής:

«Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε τα μέτρα που λαμβάνονται όσον αφορά τις διαδικασίες προσφυγής που ορίζει το άρθρο 1 να προβλέπουν τις αναγκαίες εξουσίες προκειμένου:

α) να λαμβάνονται, το συντομότερο δυνατόν και με τη διαδικασία ασφαλιστικών μέτρων, προσωρινά μέτρα για να επανορθωθεί η εικαζόμενη παράβαση ή να αποτραπεί η περαιτέρω ζημία των θιγόμενων συμφερόντων, συμπεριλαμβανομένων μέτρων που αναστέλλουν ή επιτρέπουν την αναστολή της διαδικασίας ανάθεσης δημόσιας σύμβασης ή της εκτέλεσης οιασδήποτε απόφασης λαμβάνουν οι αναθέτουσες αρχές·

β) να ακυρώσουν ή να διασφαλίσουν την ακύρωση των παράνομων αποφάσεων, και ιδίως να καταργούν τις τεχνικές, οικονομικές και χρηματοδοτικές προδιαγραφές που εισάγουν διακρίσεις και περιλαμβάνονται στα έγγραφα με τα οποία καλούνται οι ενδιαφερόμενοι να συμμετάσχουν στο διαγωνισμό, στις συγγραφές υποχρεώσεων ή σε οποιοδήποτε άλλο έγγραφο που έχει σχέση με τη διαδικασία σύναψης της συγκεκριμένης σύμβασης·

γ) να επιδικάζουν αποζημίωση στα ζημιωθέντα από την παράβαση πρόσωπα.»

- 5 Το άρθρο 2α της οδηγίας, το οποίο φέρει τον τίτλο «Ανασταλτική προθεσμία», προβλέπει τα εξής:

«1. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε τα κατά το άρθρο 1 παράγραφος 3 πρόσωπα να έχουν στη διάθεσή τους επαρκή χρόνο που εξασφαλίζει αποτελεσματικές προσφυγές κατά των αποφάσεων για την ανάθεση σύμβασης που λαμβάνονται από τις αναθέτουσες αρχές, με τη θέσπιση των αναγκαίων διατάξεων που πληρούν τις ελάχιστες προϋποθέσεις κατά την παράγραφο 2 του παρόντος άρθρου και το άρθρο 2γ.

2. Δεν επιτρέπεται να συναφθεί σύμβαση κατόπιν αποφάσεως για την ανάθεση σύμβασης που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας [2014/24] ή της οδηγίας [2014/23] πριν από την εκπνοή προθεσμίας τουλάχιστον 10 ημερολογιακών ημερών από την επομένη της ημερομηνίας κατά την οποία απεστάλη η απόφαση ανάθεσης στους ενδιαφερόμενους προσφέροντες και υποψηφίους, εφόσον χρησιμοποιούνται φάξ ή ηλεκτρονικά μέσα ή, εφόσον χρησιμοποιούνται άλλα μέσα επικοινωνίας, πριν από την εκπνοή προθεσμίας τουλάχιστον 15 ημερολογιακών ημερών από την επομένη της ημερομηνίας κατά την οποία απεστάλη η απόφαση ανάθεσης στους ενδιαφερόμενους προσφέροντες και υποψηφίους ή τουλάχιστον 10 ημερολογιακών ημερών από την επομένη της ημερομηνίας παραλαβής της απόφασης ανάθεσης.

Οι προσφέροντες θεωρούνται ως ενδιαφερόμενοι εφόσον δεν έχουν αποκλεισθεί ακόμη οριστικά. Ο αποκλεισμός είναι οριστικός εφόσον έχει κοινοποιηθεί στους ενδιαφερομένους προσφέροντες και έχει θεωρηθεί νόμιμος από ανεξάρτητο όργανο προσφυγής ή, εάν δεν μπορεί πλέον να ασκηθεί προσφυγή.

Οι υποψήφιοι θεωρούνται ως ενδιαφερόμενοι αν η αναθέτουσα αρχή δεν έχει παράσχει πληροφορίες σχετικά με την απόρριψη της αίτησής τους πριν από την κοινοποίηση της απόφασης ανάθεσης στους ενδιαφερόμενους προσφέροντες.

Η κοινοποίηση της απόφασης ανάθεσης σε όλους τους ενδιαφερομένους προσφέροντες και υποψηφίους συνοδεύεται από:

- σύνοψη των σχετικών λόγων [...] και,
- σαφή δήλωση της επακριβούς ανασταλτικής προθεσμίας που ισχύει [...]».

Το ιταλικό δίκαιο

- 6 Το άρθρο 111, όγδοο εδάφιο, του Costituzione (Συντάγματος) ορίζει τα εξής:
«Κατά των αποφάσεων του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας, Ιταλία) και του Corte dei conti (Ελεγκτικού Συνεδρίου, Ιταλία) επιτρέπεται η άσκηση αναιρέσεως μόνον για λόγους που αφορούν τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων.»
- 7 Το άρθρο 360, πρώτο εδάφιο, του codice di procedura civile (κώδικα πολιτικής δικονομίας) προβλέπει τα εξής:
«Κατά των αποφάσεων που εκδίδονται επί εφέσεως ή σε πρώτο και τελευταίο βαθμό δικαιοδοσίας μπορεί να ασκηθεί αναίρεση: 1) για λόγους που αφορούν τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων [...]».
- 8 Το άρθρο 362, πρώτο και δεύτερο εδάφιο, του κώδικα πολιτικής δικονομίας ορίζει τα εξής:
«Κατά των αποφάσεων που εκδίδονται επί εφέσεως ή σε πρώτο και τελευταίο βαθμό δικαιοδοσίας από ειδικό δικαστήριο μπορεί να ασκηθεί αναίρεση [...] για λόγους που αφορούν τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων.
Αναίρεση μπορεί να ασκηθεί πάντοτε στις ακόλουθες περιπτώσεις: 1) σε θετικές ή αρνητικές συγκρούσεις δικαιοδοσίας μεταξύ ειδικών δικαστηρίων ή μεταξύ ειδικών και τακτικών δικαστηρίων· 2) σε αρνητικές συγκρούσεις δικαιοδοσίας μεταξύ της δημόσιας διοίκησης και των τακτικών δικαστηρίων.»
- 9 Το άρθρο 6, παράγραφος 1, του codice del processo amministrativo (κώδικα διοικητικής δικονομίας) ορίζει τα εξής:
«Το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) είναι το διοικητικό δικαστήριο που αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό.»
- 10 Το άρθρο 110 του κώδικα διοικητικής δικονομίας ορίζει ότι:
«Κατά των αποφάσεων του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας) επιτρέπεται η άσκηση αναιρέσεως μόνον για λόγους που αφορούν τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

- 11 Στις 13 Δεκεμβρίου 2017, η USL προκήρυξε διαδικασία διαγωνισμού για την ανάθεση δημόσιας σύμβασης αξίας περίπου 12 εκατομμυρίων ευρώ, βάσει του κριτηρίου της πλέον συμφέρουσας από οικονομικής απόψεως προσφοράς, με σκοπό να ανατεθεί σε γραφείο ευρέσεως εργασίας το έργο της προσωρινής διάθεσης προσωπικού.
- 12 Για τις τεχνικές προσφορές προβλεπόταν «κατώτατο όριο» 48 βαθμών, οι προσφέροντες δε που θα λάμβαναν βαθμολογία κατώτερη από το όριο αυτό θα αποκλείονταν από τον διαγωνισμό.

- 13 Στη διαδικασία μετείχαν οκτώ προσφέροντες, μεταξύ των οποίων η Randstad, η GI Group Spa και μια κοινοπραξία επιχειρήσεων συγκροτούμενη από τη Synergie και την Umana (στο εξής: κοινοπραξία Synergie-Umana).
- 14 Στις 3 Οκτωβρίου 2018, η επιτροπή του διαγωνισμού, αφού αξιολόγησε τις τεχνικές προσφορές, έκανε δεκτή τη συμμετοχή της GI Group και της κοινοπραξίας Synergie-Umana στην επόμενη φάση της διαγωνιστικής διαδικασίας, η οποία αφορούσε την αξιολόγηση των οικονομικών προσφορών. Η Randstad, η οποία μετά την αξιολόγηση των τεχνικών προσφορών είχε καταταχθεί στην τρίτη θέση, αποκλείστηκε, δεδομένου ότι η βαθμολογία της τεχνικής προσφοράς της ήταν χαμηλότερη του κατώτατου ορίου.
- 15 Στις 6 Νοεμβρίου 2018, η σύμβαση ανατέθηκε στην κοινοπραξία Synergie-Umana.
- 16 Η Randstad άσκησε προσφυγή ενώπιον του Tribunale amministrativo regionale della Valle d'Aosta (διοικητικού δικαστηρίου περιφέρειας Κοιλιάδας της Αόστης, Ιταλία) αμφισβητώντας, αφενός, τον αποκλεισμό της από τη διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης και, αφετέρου, το νομότυπο της εν λόγω διαδικασίας. Η προσφυγή, επομένως, δεν αφορούσε μόνον τον αποκλεισμό της από τη διαγωνιστική διαδικασία, αλλά και την ανάθεση της σύμβασης στην κοινοπραξία Synergie-Umana.
- 17 Προς στήριξη της προσφυγής της, η Randstad προέβαλε, μεταξύ άλλων, τη μη υποδιαίρεση του διαγωνισμού σε τμήματα, την ασάφεια των κριτηρίων αξιολόγησης και τον παράνομο χαρακτήρα του διορισμού της επιτροπής του διαγωνισμού. Η USL και η κοινοπραξία Synergie-Umana προέβαλαν ένσταση απαραδέκτου των λόγων με τους οποίους η Randstad αμφισβήτησε το νομότυπο της διαδικασίας ανάθεσης της δημόσιας σύμβασης. Κατ' αυτές, η Randstad δεν νομιμοποιούνταν να επικαλεστεί τέτοιους λόγους, δεδομένου ότι είχε αποκλειστεί από τη διαδικασία.
- 18 Με απόφαση της 15ης Μαρτίου 2019, το Tribunale amministrativo regionale della Valle d'Aosta (διοικητικό δικαστήριο περιφέρειας Κοιλιάδας της Αόστης) απέρριψε την ως άνω ένσταση απαραδέκτου. Δεδομένου ότι η Randstad είχε συμμετάσχει νομίμως στη διαδικασία ανάθεσης δημόσιας σύμβασης και είχε αποκλειστεί βάσει της αρνητικής αξιολόγησης της τεχνικής προσφοράς της, νομιμοποιούνταν, κατά το εν λόγω δικαστήριο, να αμφισβητήσει το αποτέλεσμα της διαδικασίας ως προς όλες τις πτυχές του. Εντούτοις, το δικαστήριο αυτό απέρριψε επί της ουσίας όλους τους λόγους που επικαλέστηκε η Randstad και, ως εκ τούτου, την προσφυγή στο σύνολό της.
- 19 Η Randstad άσκησε έφεση κατά της ως άνω απόφασης ενώπιον του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας), επικαλούμενη τους ίδιους λόγους που είχε προβάλει και πρωτοδίκως. Η Synergie και η Umana άσκησαν αντέφεση, προσάπτοντας στο Tribunale amministrativo regionale della Valle d'Aosta (διοικητικό δικαστήριο περιφέρειας Κοιλιάδας της Αόστης) ότι έκρινε παραδεκτούς τους λόγους με τους οποίους η Randstad αμφισβητούσε το νομότυπο της διαδικασίας και, ως εκ τούτου, την ανάθεση των συμβάσεων στην οποία κατέληξε η εν λόγω διαδικασία.
- 20 Με απόφαση της 7ης Αυγούστου 2019 (στο εξής: απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας), το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) απέρριψε επί της ουσίας τον λόγο έφεσης με τον οποίο η Randstad αμφισβητούσε τη βαθμολογία της τεχνικής προσφοράς της. Το εν λόγω δικαστήριο, κάνοντας δεκτές, κατά τα λοιπά, την αντέφεση της Synergie και την αντέφεση της Umana, μεταρρύθμισε, με την απόφασή του, την εφεσιβαλλόμενη απόφαση, καθόσον το

Tribunale amministrativo regionale della Valle d'Aosta (διοικητικό δικαστήριο περιφέρειας Κοιλάδας της Αόστης) είχε κρίνει παραδεκτούς –και, ως εκ τούτου, είχε εξετάσει επί της ουσίας– τους λόγους που προέβαλε η Randstad προκειμένου να αμφισβητήσει το νομότυπο της διαδικασίας.

21. Προς στήριξη της απόφασής του, το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι η Randstad, «η οποία αποκλείστηκε από τη διαδικασία σύναψης δημόσιας σύναψης, διότι δεν συγκέντρωσε τη βαθμολογία που έπρεπε να λάβει η τεχνική προσφορά στη “δοκιμασία αντοχής” του κατώτατου ορίου που διενεργήθηκε μέσω της σύγκρισης ανά ζεύγη, και δεν απέδειξε το παράνομο της σχετικής διαδικασίας όσον αφορά τη συγκεκριμένη βαθμολογία που έλαβε, έχει απωλέσει [...] όχι μόνον το δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία, αλλά και το έννομο συμφέρον να αμφισβητήσει τα αποτελέσματα της διαδικασίας από άλλες απόψεις, δεδομένου ότι διαθέτει μόνον κάποιο εκ των πραγμάτων ενδιαφέρον όπως κάθε άλλη επιχείρηση του συγκεκριμένου κλάδου η οποία δεν μετέσχε στον διαγωνισμό για την ανάθεση σύμβασης».
22. Η Randstad άσκησε αναίρεση κατά της αποφάσεως του Συμβουλίου της Επικρατείας ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, του Corte suprema di cassazione (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου, Ιταλία). Υποστηρίζει ότι το ως άνω δικαστήριο προσέβαλε το δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής, το οποίο κατοχυρώνεται, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 1 της οδηγίας 89/665. Συναφώς, η Randstad παραπέμπει στις αποφάσεις του Δικαστηρίου της 4ης Ιουλίου 2013, Fastweb (C-100/12, EU:C:2013:448), της 5ης Απριλίου 2016, PFE (C-689/13, EU:C:2016:199), και της 5ης Σεπτεμβρίου 2019, Lombardi (C-333/18, EU:C:2019:675).
23. Κατά τη Randstad, ο λόγος που αντλείται από την προσβολή του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας συγκαταλέγεται μεταξύ αυτών που αφορούν τη «δικαιοδοσία των δικαστηρίων», για τους οποίους, κατά το άρθρο 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος, επιτρέπεται η άσκηση αναιρέσεως κατά των αποφάσεων του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας).
24. Οι λοιποί διάδικοι της κύριας δίκης ισχυρίζονται ότι η αίτηση αναιρέσεως δεν είναι μόνον αβάσιμη, αλλά και απαράδεκτη. Η εν λόγω αίτηση αφορά τη νομιμότητα της εκτιμήσεως στην οποία προέβη το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) και δεν σχετίζεται, επομένως, με το ζήτημα της δικαιοδοσίας των διοικητικών δικαστηρίων.
25. Κατά το αιτούν δικαστήριο, η άρνηση του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας) να εξετάσει, σε περίπτωση όπως αυτή της υποθέσεως της κύριας δίκης, τους λόγους που αντλούνται από το παράτυπο της διαδικασίας ανάθεσης της σύμβασης προσβάλλει το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, κατά την έννοια του δικαίου της Ένωσης.
26. Κατά το ως άνω δικαστήριο, είναι αναγκαίο, για τη διασφάλιση της ομοιομορφίας και της αποτελεσματικότητας του δικαίου της Ένωσης, να υπάρχει η δυνατότητα άσκησης αναιρέσεως κατά τέτοιας αποφάσεως του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας), βάσει του άρθρου 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος. Συγκεκριμένα, μια τέτοια αίτηση αναιρέσεως συνιστά το ύστατο μέσο ένδικης προστασίας για την αποτροπή του ενδεχομένου να αποκτήσει ισχύ δεδικασμένου απόφαση του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας) η οποία αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης.
27. Συναφώς, το αιτούν δικαστήριο εκτιμά ότι, όταν το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) προβαίνει σε εφαρμογή ή ερμηνεία εθνικών διατάξεων η οποία δεν συνάδει με διατάξεις του δικαίου της Ένωσης, όπως αυτές έχουν ερμηνευθεί από το Δικαστήριο, ασκεί

δικαιοδοτική εξουσία την οποία δεν διαθέτει. Στην πράξη, σε μια τέτοια περίπτωση ασκεί νομοπαραγωγική εξουσία, η οποία δεν εμπίπτει ούτε στην αρμοδιότητα του εθνικού νομοθέτη. Πρόκειται συνεπώς για περίπτωση έλλειψης δικαιοδοσίας, για την οποία πρέπει να μπορεί να ασκηθεί αίτηση αναιρέσεως.

- 28 Τούτου δοθέντος, το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι από την απόφαση 6/2018 του Corte costituzionale (Συνταγματικού Δικαστηρίου, Ιταλία), της 18ης Ιανουαρίου 2018, η οποία αφορά την ερμηνεία του άρθρου 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος (ECLI:IT:COST:2018:6, στο εξής: απόφαση 6/2018), προκύπτει ότι, στο παρόν στάδιο εξελίξεως του ιταλικού συνταγματικού δικαίου, δεν επιτρέπεται η εξομίωση λόγου με τον οποίο προβάλλεται παραβίαση του δικαίου της Ένωσης με λόγο ο οποίος αφορά τη «δικαιοδοσία των δικαστηρίων», κατά την έννοια του άρθρου 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος.
- 29 Συγκεκριμένα, κατ' εφαρμογήν της ως άνω απόφασης, η υπέρβαση της δικαιοδοτικής εξουσίας, για την οποία μπορεί να ασκηθεί αίτηση αναιρέσεως ενώπιον του Corte suprema di cassazione (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου) για λόγους που ανάγονται στη δικαιοδοσία των δικαστηρίων, αφορά αποκλειστικώς δύο είδη περιπτώσεων. Αφενός, τέτοια αίτηση αναιρέσεως θα μπορούσε να ασκηθεί σε περίπτωση πλήρους έλλειψης δικαιοδοσίας, ήτοι όταν το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) ή το Corte dei conti (Ελεγκτικό Συνέδριο) ασκεί τη δικαιοδοσία του σε τομέα ο οποίος υπάγεται αποκλειστικά στην εξουσία του νομοθέτη ή της διοίκησης ή, αντιθέτως, όταν αρνείται να ασκήσει τη δικαιοδοσία του κρίνοντας εσφαλμένως ότι το ζήτημα δεν μπορεί, με απόλυτους όρους, να υπαχθεί στον δικαιοδοτικό του έλεγχο. Αφετέρου, αίτηση αναιρέσεως η οποία αφορά την υπέρβαση της δικαιοδοτικής εξουσίας θα μπορούσε να ασκηθεί στις περιπτώσεις σχετικής έλλειψης δικαιοδοσίας, όταν το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) ή το Corte dei conti (Ελεγκτικό Συνέδριο) ασκεί τη δικαιοδοσία του επί ζητήματος το οποίο υπάγεται σε διαφορετική δικαιοδοσία ή, αντιθέτως, αρνείται να ασκήσει τη δικαιοδοσία του κρίνοντας εσφαλμένως ότι το ζήτημα αυτό υπάγεται στη δικαιοδοσία άλλων δικαστηρίων.
- 30 Το αιτούν δικαστήριο θεωρεί ότι, αν συμμορφωθεί με την ως άνω ερμηνεία του άρθρου 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος, θα πρέπει να κρίνει απαράδεκτη την αίτηση αναιρέσεως της Randstad. Εντούτοις, θεωρεί ότι η ερμηνεία αυτή δεν συνάδει με το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, κατά την έννοια του δικαίου της Ένωσης. Εφόσον τούτο ισχύει, θα πρέπει να απορριφθούν τα διδάγματα που απορρέουν από την απόφαση 6/2018 και να εξεταστεί επί της ουσίας η αίτηση αναιρέσεως της Randstad.
- 31 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι, κατά την πάγια νομολογία της Ολομέλειάς του πριν από την έκδοση της απόφασης 6/2018, σε περίπτωση άσκησης αιτήσεως αναιρέσεως κατά των αποφάσεων του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας), ο έλεγχος των απωτάτων ορίων της «δικαιοδοσίας των δικαστηρίων», κατά την έννοια του άρθρου 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος, καταλάμβανε περιπτώσεις ουσιώδους παραμορφώσεως του δικαίου οι οποίες θα μπορούσαν να συνιστούν αρνησιδικία, όπως είναι η περίπτωση της εφαρμογής εθνικού δικονομικού κανόνα κατά τρόπο ο οποίος δεν συνάδει με το παρεχόμενο από το δίκαιο της Ένωσης δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας.
- 32 Το αιτούν δικαστήριο ζητεί, ως εκ τούτου, από το Δικαστήριο να αποφανθεί όσον αφορά το ζήτημα αν το δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, όπως κατοχυρώνεται, μεταξύ άλλων, στο άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ και στο άρθρο 47, πρώτο εδάφιο, του Χάρτη, αντιτίθεται στην –απορρέουσα ιδίως από το άρθρο 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος,

όπως ερμηνεύτηκε με την απόφαση 6/2018– έλλειψη δυνατότητας επίκλησης, στο πλαίσιο αιτήσεως αναιρέσεως ασκηθείσας κατά αποφάσεως του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας), λόγω με τους οποίους προβάλλεται παραβίαση του δικαίου της Ένωσης.

33 Πέραν τούτου, δεδομένου ότι στην υπόθεση της κύριας δίκης το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) παρέλειψε να υποβάλει στο Δικαστήριο ερώτημα σχετικά με τη σημασία, στην υπό κρίση υπόθεση, των αποφάσεων της 4ης Ιουλίου 2013, Fastweb (C-100/12, EU:C:2013:448), της 5ης Απριλίου 2016, PFE (C-689/13, EU:C:2016:199), και της 5ης Σεπτεμβρίου 2019, Lombardi (C-333/18, EU:C:2019:675), τις οποίες επικαλέστηκε η Randstad, είναι σημαντικό να έχει το αιτούν δικαστήριο τη δυνατότητα, στο πλαίσιο της ασκηθείσας από την εν λόγω επιχείρηση αιτήσεως αναιρέσεως, να θέσει το εν λόγω ερώτημα στο Δικαστήριο.

34 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Corte suprema di cassazione (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Αντιτίθενται το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, το άρθρο 19, παράγραφος 1, ΣΕΕ, το άρθρο 2, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ, και το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, ερμηνευόμενα επίσης υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του [Χάρτη], σε ερμηνευτική πρακτική όπως αυτή που αφορά το άρθρο 111, όγδοο εδάφιο, του ιταλικού Συντάγματος, το άρθρο 360, πρώτο εδάφιο, [...] και το άρθρο 362, πρώτο εδάφιο, του codice di procedura civile (Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας) καθώς και το άρθρο 110 του codice del processo amministrativo (Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας) –στο μέτρο που οι εν λόγω διατάξεις επιτρέπουν την άσκηση αναιρέσεως κατά των αποφάσεων του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας) για “λόγους που αφορούν τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων”–, ερμηνευτική πρακτική η οποία προκύπτει από την απόφαση 6/2018 [...] [με την] οποία [το Corte costituzionale (Συνταγματικό Δικαστήριο)], τροποποιώντας την προηγούμενη προσέγγιση, έκρινε ότι το ένδικο μέσο της αιτήσεως αναιρέσεως δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί, υπό το πρίσμα της λεγόμενης “έλλειψης δικαιοδοτικής εξουσίας”, για την προσβολή αποφάσεων του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας) που εφαρμόζουν εθνικές ερμηνευτικές πρακτικές αντίθετες προς αποφάσεις του Δικαστηρίου, σε τομείς οι οποίοι διέπονται από το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εν προκειμένω σχετικά με την ανάθεση δημοσίων συμβάσεων) και στο πλαίσιο των οποίων τα κράτη μέλη έχουν παραιτηθεί από το δικαίωμά τους να ασκούν τις κυριαρχικές εξουσίες τους κατά τρόπο μη συμβατό με το εν λόγω δίκαιο, με αποτέλεσμα να διαπιστώνεται παγίωση παραβιάσεων του δικαίου της Ένωσης που θα μπορούσαν να αρθούν με την άσκηση του ανωτέρω ενδίκου μέσου και να θίγεται η ομοιόμορφη εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης και η αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων που παρέχονται σε ιδιώτες βάσει του δικαίου της Ένωσης, αντιθέτως προς την επιταγή περί πλήρους και προσηκουσας εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης από κάθε δικαστήριο κατά τρόπο δεσμευτικώς σύμφωνο προς την ορθή ερμηνεία του, όπως αυτή έχει δοθεί από το Δικαστήριο, λαμβανομένων υπόψη των ορίων της “οικονομικής αυτονομίας” των κρατών μελών ως προς τον καθορισμό των οικονομικών κανόνων;

2) Αντιτίθενται το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, το άρθρο 19, παράγραφος 1, ΣΕΕ και το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, ερμηνευόμενα επίσης υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του [Χάρτη], στην ερμηνεία και την εφαρμογή του άρθρου 111, όγδοο εδάφιο, του ιταλικού Συντάγματος, του άρθρου 360, πρώτο εδάφιο, [...] και του άρθρου 362, πρώτο εδάφιο, [...] του codice di procedura civile (Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας), καθώς και του άρθρου 110 του codice del processo amministrativo (Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας), όπως η [ερμηνεία αυτή] απορρέει από την εθνική νομολογία, κατά την οποία η αναίρεση που ασκείται ενώπιον της

Ολομέλειας [του Corte suprema di cassazione (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου)] για “λόγους που αφορούν τη δικαιοδοσία των δικαστηρίων”, υπό το πρίσμα της λεγόμενης “έλλειψης δικαιοδοτικής εξουσίας”, δεν μπορεί να συνιστά ένδικο μέσο κατά των αποφάσεων του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας), το οποίο, αποφαινόμενο επί διαφορών που αφορούν ζητήματα σχετικά με την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, παραλείπει ανατιολογήματα να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο, χωρίς να συντρέχουν οι στενά ερμηνευόμενες προϋποθέσεις απαλλαγής του εθνικού δικαστηρίου από την εν λόγω υποχρέωση, τις οποίες απαριθμεί περιοριστικώς το Δικαστήριο [αρχής γενομένης από την απόφαση της 6ης Οκτωβρίου 1982, Cilfit κ.λπ. (283/81, EU:C:1982:335)], αντιθέτως προς την αρχή κατά την οποία δεν είναι συμβατές με το δίκαιο της Ένωσης οι εθνικές δικονομικές διατάξεις ή οι πρακτικές, ακόμη και εκείνες που απορρέουν από τη νομοθεσία ή από το Σύνταγμα, οι οποίες στερούν, έστω και προσωρινώς, από εθνικό δικαστήριο (είτε αποφαίνεται σε τελευταίο βαθμό είτε όχι) τη δυνατότητα να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα, με αποτέλεσμα τη νόσφιση της αποκλειστικής αρμοδιότητας του Δικαστηρίου να διατυπώνει την ορθή και δεσμευτική ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, την αδυναμία άρσης ενδεχόμενης ερμηνευτικής αντίθεσης μεταξύ του δικαίου που εφάρμοσε το εθνικό δικαστήριο και του δικαίου της Ένωσης (και τη διευκόλυνση της παγίωσής της), καθώς και την υπονόμηση της ομοιόμορφης εφαρμογής και της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που παρέχονται σε ιδιώτες βάσει του δικαίου της Ένωσης;

- 3) Έχουν εφαρμογή οι αρχές που διατύπωσε το Δικαστήριο με τις αποφάσεις της 5ης Σεπτεμβρίου 2019, Lombardi (C-333/18, EU:C:2019:675), της 5ης Απριλίου 2016, PFE (C-689/13, EU:C:2016:199), και της 4ης Ιουλίου 2013, Fastweb (C-100/12, EU:C:2013:448), όσον αφορά το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, και το άρθρο 2, παράγραφος 1, της οδηγίας [89/665], όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2007/66, στην υπόθεση της κύριας δίκης, στο πλαίσιο της οποίας το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας), επιληφθέν διαφοράς στην οποία διαγωνιζόμενη επιχείρηση προσέβαλε τον αποκλεισμό της από διαδικασία διαγωνισμού και την ανάθεση της σύμβασης σε άλλη επιχείρηση, εξέτασε επί της ουσίας μόνον τον λόγο με τον οποίο η αποκλεισθείσα επιχείρηση αμφισβήτησε την υπολειπόμενη του “κατώτατου ορίου” βαθμολογία που έλαβε η τεχνική προσφορά της, ενώ, εξετάζοντας κατά προτεραιότητα τις αντίθετες προσφυγές της αναθέτουσας αρχής και της αναδόχου επιχείρησης, τις έκανε δεκτές, απορρίπτοντας ως απαράδεκτους (και χωρίς να τους εξετάσει επί της ουσίας) τους λοιπούς λόγους της κύριας προσφυγής που αφορούν το αποτέλεσμα του διαγωνισμού (ασαφής περιγραφή των κριτηρίων αξιολόγησης των προσφορών στη συγγραφή υποχρεώσεων, έλλειψη αιτιολογίας της βαθμολογίας, παράνομος διορισμός και παράνομη σύνθεση της επιτροπής του διαγωνισμού), κατ’ εφαρμογήν εθνικής νομολογιακής πρακτικής κατά την οποία η επιχείρηση που αποκλείστηκε από διαγωνισμό δεν νομιμοποιείται να προβάλλει αιτιάσεις που βάλλουν κατά της ανάθεσης της σύμβασης σε διαγωνιζόμενη επιχείρηση, ακόμη και σε περίπτωση ακυρώσεως της διαδικασίας του διαγωνισμού, τούτο δε ενώ είναι αναγκαίο να εκτιμάται αν είναι συμβατό με το δίκαιο της Ένωσης το ενδεχόμενο να στερείται η επιχείρηση του δικαιώματος να εξεταστεί από το δικαστήριο κάθε λόγος με τον οποίον αμφισβητείται το αποτέλεσμα του διαγωνισμού, εφόσον ο αποκλεισμός της δεν έχει διαπιστωθεί οριστικώς και κάθε διαγωνιζόμενος δύναται να επικαλεσθεί έννομο συμφέρον που συνίσταται στον αποκλεισμό της προσφοράς των λοιπών υποψηφίων, με συνέπεια να διαπιστωθεί ενδεχομένως η αδυναμία της αναθέτουσας αρχής να επιλέξει νομότυπη προσφορά και η υποχρέωσή της να διενεργήσει νέα διαδικασία διαγωνισμού, στην οποία θα μπορούσε να συμμετάσχει καθένας από τους προσφέροντες;»

Το αίτημα υπαγωγής της υπόθεσης στην ταχεία διαδικασία και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

- 35 Στην αίτηση προδικαστικής αποφάσεως, το Corte suprema di cassazione (Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο) ζήτησε την υπαγωγή της υπό κρίση αιτήσεως στην ταχεία διαδικασία, δυνάμει του άρθρου 105 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, κατ' ουσίαν με το σκεπτικό ότι η κύρια δίκη εγείρει σοβαρές αμφιβολίες όσον αφορά θεμελιώδη ζητήματα συνταγματικής φύσης του εθνικού δικαίου, ότι στην Ιταλία εκκρεμούν πολυάριθμες παρόμοιες διαφορές και ότι η διαφορά της κύριας δίκης εμπίπτει στον τομέα της σύναψης δημοσίων συμβάσεων, υπογραμμίζοντας τη σημασία του εν λόγω τομέα για το δίκαιο της Ένωσης.
- 36 Το άρθρο 105, παράγραφος 1, του Κανονισμού Διαδικασίας προβλέπει ότι, κατόπιν αιτήματος του αιτούντος δικαστηρίου ή, σε εξαιρετική περίπτωση, αυτεπαγγέλτως, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου μπορεί, αφού ακούσει τον εισηγητή δικαστή και τον γενικό εισαγγελέα, να αποφασίσει την υπαγωγή της προδικαστικής παραπομπής σε ταχεία διαδικασία, όταν η φύση της υποθέσεως απαιτεί να αποφανθεί το Δικαστήριο το συντομότερο δυνατόν.
- 37 Πρέπει να υπομνησθεί, συναφώς, ότι μια τέτοια ταχεία διαδικασία αποτελεί δικονομικό μέσο για την αντιμετώπιση εξαιρετικά επείγουσας περιπτώσεως [απόφαση της 15ης Ιουλίου 2021, Επιτροπή κατά Πολωνίας (Πειθαρχικό καθεστώς των δικαστών), C-791/19, EU:C:2021:596, σκέψη 32 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 38 Εν προκειμένω, στις 21 Οκτωβρίου 2020, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου αποφάσισε, αφού άκουσε τον εισηγητή δικαστή και τον γενικό εισαγγελέα, να απορρίψει το μνημονευόμενο στη σκέψη 35 της παρούσας αποφάσεως αίτημα του αιτούντος δικαστηρίου.
- 39 Συγκεκριμένα, το γεγονός ότι η υπόθεση αφορά σημαντική πτυχή της οργάνωσης των δικαστηρίων του οικείου κράτους μέλους δεν αποτελεί, αυτό καθαυτό, λόγο ο οποίος αποδεικνύει επείγουσα κατάσταση, η οποία είναι αναγκαία προκειμένου να δικαιολογηθεί η εκδίκαση με την ταχεία διαδικασία. Το ίδιο ισχύει και για το γεγονός ότι τα υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα ενδεχομένως να αφορούν σημαντικό αριθμό προσώπων ή έννομων καταστάσεων (πρβλ. διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 18ης Σεπτεμβρίου 2018, Tedeschi και Consorzio Stabile Istant Service, C-402/18, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2018:762, σκέψη 15) ή και για το γεγονός ότι η διαφορά της κύριας δίκης αφορά τον τομέα της σύναψης δημοσίων συμβάσεων (πρβλ. διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 13ης Νοεμβρίου 2014, Star Storage, C-439/14, μη δημοσιευθείσα, EU:C:2014:2479, σκέψεις 10 έως 15).
- 40 Τούτου δοθέντος, λαμβανομένης υπόψη της φύσεως και της σημασίας των υποβληθέντων προδικαστικών ερωτημάτων, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου αποφάσισε την εκδίκαση της υπό κρίση υποθέσεως κατά προτεραιότητα, σύμφωνα με το άρθρο 53, παράγραφος 3, του Κανονισμού Διαδικασίας.
- 41 Επιπροσθέτως, η Ιταλική Κυβέρνηση ζήτησε, δυνάμει του άρθρου 16, τρίτο εδάφιο, του Οργανισμού του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, να εκδικασθεί η υπόθεση από το τμήμα μείζονος συνθέσεως του Δικαστηρίου.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

- 42 Υπενθυμίζεται κατ' αρχάς ότι, κατά πάγια νομολογία, στο πλαίσιο της προβλεπόμενης από το άρθρο 267 ΣΛΕΕ διαδικασίας συνεργασίας μεταξύ των εθνικών δικαστηρίων και του Δικαστηρίου, στο τελευταίο απόκειται να δώσει στο εθνικό δικαστήριο χρήσιμη απάντηση η οποία θα του παρέχει τη δυνατότητα επιλύσεως της διαφοράς της οποίας έχει επιληφθεί. Υπό το πρίσμα αυτό, το Δικαστήριο μπορεί να αναδιατυπώσει, εφόσον είναι αναγκαίο, τα ερωτήματα που του έχουν υποβληθεί (απόφαση της 15ης Ιουλίου 2021, *The Department for Communities in Northern Ireland*, C-709/20, EU:C:2021:602, σκέψη 61 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 43 Το πρώτο προδικαστικό ερώτημα έχει ως αντικείμενο την αποτελεσματική δικαστική προστασία των δικαιωμάτων που παρέχονται από το δίκαιο της Ένωσης. Αφορά, κατ' ουσίαν, το ζήτημα αν η προστασία αυτή θίγεται όταν το ανώτατο δικαστήριο κράτους μέλους δεν έχει δικαιοδοσία να αναιρέσει απόφαση του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου του εν λόγω κράτους μέλους, η οποία εκδόθηκε κατά παράβαση του δικαίου της Ένωσης.
- 44 Όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 59 των προτάσεών του, το άρθρο 2, παράγραφοι 1 και 2, και το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, τα οποία μνημονεύονται στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, δεν είναι κρίσιμα για τον σκοπό αυτό.
- 45 Συναφώς, παρατηρείται, αφενός, ότι το άρθρο 2 ΣΛΕΕ αφορά την κατανομή της αρμοδιότητας, μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών της, όσον αφορά τη νομοθέτηση και την έκδοση νομικά δεσμευτικών πράξεων. Οι σχετικοί κανόνες που διαλαμβάνονται στις παραγράφους 1 και 2 του εν λόγω άρθρου δεν έχουν σχέση με το ζήτημα της δικαιοδοσίας που εγείρει το αιτούν δικαστήριο.
- 46 Όσον αφορά, αφετέρου, το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, υπενθυμίζεται ότι αυτό εντάσσεται σε ένα σύστημα για την εξασφάλιση του δικαστικού ελέγχου της τήρησης του δικαίου της Ένωσης, ο έλεγχος δε αυτός διασφαλίζεται, όπως καθίσταται σαφές από το άρθρο 19, παράγραφος 1, ΣΕΕ, όχι μόνον από το Δικαστήριο, αλλά και από τα εθνικά δικαστήρια των κρατών μελών (πρβλ. αποφάσεις της 13ης Μαρτίου 2018, *European Union Copper Task Force* κατά Επιτροπής, C-384/16 P, EU:C:2018:176, σκέψη 112, και της 25ης Φεβρουαρίου 2021, *VodafoneZiggo Group* κατά Επιτροπής, C-689/19 P, EU:C:2021:142, σκέψη 143). Στο πλαίσιο του συστήματος αυτού, η διαδικασία του άρθρου 267 ΣΛΕΕ αποτελεί μέσο συνεργασίας μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων, στο πλαίσιο της οποίας το Δικαστήριο τους παρέχει τα στοιχεία ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης που είναι αναγκαία για την επίλυση της διαφοράς επί της οποίας καλούνται να αποφανθούν (απόφαση της 5ης Ιουλίου 2016, *Ognyanov*, C-614/14, EU:C:2016:514, σκέψη 16 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία). Πλην όμως, το ζήτημα που εγείρει το αιτούν δικαστήριο με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το οποίο, όπως προκύπτει από τη σκέψη 43 της παρούσας απόφασης, έγκειται στο κατά πόσον το εθνικό ανώτατο δικαστήριο, προκειμένου να διασφαλίζει την απαιτούμενη από το δίκαιο της Ένωσης αποτελεσματική δικαστική προστασία, πρέπει να έχει δικαιοδοσία άσκησης δικαστικού ελέγχου επί των αποφάσεων που εκδίδει το εθνικό ανώτατο διοικητικό δικαστήριο, δεν έχει, αυτό καθεαυτό, καμία σχέση με τον μηχανισμό συνεργασίας μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων, ο οποίος θεσπίστηκε με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ.
- 47 Ως εκ τούτου, το πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να αναδιατυπωθεί ούτως ώστε να μην συμπεριλαμβάνει το άρθρο 2, παράγραφοι 1 και 2, και το άρθρο 267 ΣΛΕΕ.

- 48 Καθόσον, εξάλλου, στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο αναφέρεται στο δικαίωμα αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας του άρθρου 47 του Χάρτη, υπενθυμίζεται ότι ο Χάρτης, δυνάμει του άρθρου του 51, παράγραφος 1, απευθύνεται στα κράτη μέλη μόνον όταν εκείνα εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης.
- 49 Συναφώς, επισημαίνεται ότι, στον τομέα της σύναψης δημοσίων συμβάσεων, ο οποίος είναι και ο επίμαχος στην υπόθεση της κύριας δίκης, το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, της οδηγίας 89/665 διαλαμβάνει την υποχρέωση των κρατών μελών να προβλέπουν αποτελεσματικές προσφυγές. Επομένως, όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 67 των προτάσεων του, στον συγκεκριμένο τομέα, το δικαίωμα αποτελεσματικής ένδικης προστασίας και προσβάσεως σε αμερόληπτο δικαστήριο, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 47, πρώτο και δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, είναι κρίσιμο, ειδικότερα, όταν τα κράτη μέλη καθορίζουν, σύμφωνα με την ως άνω υποχρέωση, τους δικονομικούς κανόνες που διέπουν τα ένδικα βοηθήματα με τα οποία εξασφαλίζεται η προστασία των δικαιωμάτων που απονέμονται από το δίκαιο της Ένωσης στους θιγόμενους από αποφάσεις των αναθετουσών αρχών υποψηφίους και προσφέροντες (πρβλ. απόφαση της 7ης Σεπτεμβρίου 2021, *Klaidēdos regiono atliekų tvarkymo centras*, C-927/19, EU:C:2021:700, σκέψη 128 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 50 Ως εκ τούτου, το πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει επίσης να αναδιατυπωθεί ως προς το αντικείμενό του, με την προσθήκη του άρθρου 1, παράγραφοι 1 και 3, της οδηγίας 89/665, το οποίο πρέπει να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη.
- 51 Βάσει των προεκτεθέντων, πρέπει να θεωρηθεί ότι με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα ζητείται να διευκρινιστεί αν το άρθρο 4, παράγραφος 3, και το άρθρο 19, παράγραφος 1, ΣΕΕ, καθώς και το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, της οδηγίας 89/665, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε διάταξη του εσωτερικού δικαίου κράτους μέλους η οποία, κατά την εθνική νομολογία, έχει ως αποτέλεσμα οι διοικούμενοι, όπως οι προσφέροντες που συμμετείχαν σε διαδικασία ανάθεσης δημόσιας συμβάσεως, να μην μπορούν να αμφισβητήσουν, στο πλαίσιο ασκήσεως αιτήσεως αναιρέσεως ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου του εν λόγω κράτους μέλους, τη συμβατότητα αποφάσεως του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου του ίδιου κράτους μέλους με το δίκαιο της Ένωσης.
- 52 Ως προς το ζήτημα αυτό, υπενθυμίζεται εκ προοιμίου ότι, βάσει της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, είναι ανεπίτρεπτο κανόνες του εθνικού δικαίου, ακόμη και συνταγματικής φύσης, να προσβάλλουν την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης [απόφαση της 22ας Ιουνίου 2021, *Latvijas Republikas Saeima* (Βαθμοί ποινής), C-439/19, EU:C:2021:504, σκέψη 135 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 53 Τα αποτελέσματα της ως άνω αρχής δεσμεύουν όλα τα όργανα του κράτους μέλους και οι δικαιοδοτικές διατάξεις περί κατανομής των δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων, περιλαμβανομένων των διατάξεων συνταγματικής ισχύος, δεν μπορούν να αποτελέσουν εμπόδιο συναφώς (απόφαση της 18ης Μαΐου 2021, *Asociația «Forumul Judecătorilor din România» κ.λπ.*, C-83/19, C-127/19, C-195/19, C-291/19, C-355/19 και C-397/19, EU:C:2021:393, σκέψη 245 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 54 Συνεπώς, άπαξ και διαπιστωθεί παράβαση διάταξης του δικαίου της Ένωσης η οποία επιβάλλει στα κράτη μέλη σαφή και ακριβή υποχρέωση επίτευξης αποτελέσματος, τα εθνικά δικαστήρια θα πρέπει να αφήνουν εν ανάγκη ανεφάρμοστες τις διατάξεις του εσωτερικού δικαίου που οδηγούν στη συγκεκριμένη παράβαση, ακόμη και τις διατάξεις συνταγματικής ισχύος (πρβλ. απόφαση της 18ης Μαΐου 2021, *Asociația «Forumul Judecătorilor din România» κ.λπ.*, C-83/19, C-127/19,

C-195/19, C-291/19, C-355/19 και C-397/19, EU:C:2021:393, σκέψεις 250 και 251 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία). Όταν η ασυμβατότητα διάταξης του εσωτερικού δικαίου προς το δίκαιο της Ένωσης πηγάζει, ειδικότερα, από την ερμηνεία δικαστηρίου κράτους μέλους, η εν λόγω νομολογία δεν πρέπει να εφαρμόζεται (πρβλ. απόφαση της 5ης Απριλίου 2016, PFE, C-689/13, EU:C:2016:199, σκέψη 38 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

- 55 Επομένως, πρέπει να εξεταστεί αν ο περιορισμός της δυνατότητας άσκησης αιτήσεως αναιρέσεως κατά αποφάσεων του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου κράτους μέλους, όπως προκύπτει εν προκειμένω κατά την απορρέουσα από την απόφαση 6/2018 ερμηνεία του άρθρου 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος, προσκρούει στις απαιτήσεις αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας που επιβάλλει το δίκαιο της Ένωσης και, ως εκ τούτου, στην ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης.
- 56 Όσον αφορά τις ως άνω απαιτήσεις, υπενθυμίζεται ότι το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ υποχρεώνει τα κράτη μέλη να καθιερώνουν τα ένδικα βοηθήματα και μέσα που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται ο σεβασμός του δικαιώματος των ιδιωτών σε αποτελεσματική δικαστική προστασία στους τομείς που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης (απόφαση της 26ης Μαρτίου 2020, Miasto Łowicz και Prokurator Generalny, C-558/18 και C-563/18, EU:C:2020:234, σκέψη 32 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 57 Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που παρέχονται στους ιδιώτες βάσει του δικαίου της Ένωσης, την οποία επίσης μνημονεύει η συγκεκριμένη διάταξη, συνιστά γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης, η οποία απορρέει από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, έχει κατοχυρωθεί με τα άρθρα 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950, και είναι σήμερα κατοχυρωμένη με το άρθρο 47 του Χάρτη [πρβλ. απόφαση της 15ης Ιουλίου 2021, Επιτροπή κατά Πολωνίας (Πειθαρχικό καθεστώς των δικαστών), C-791/19, EU:C:2021:596, σκέψη 52 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία].
- 58 Πάντως, υπό την επιφύλαξη της ύπαρξης σχετικών κανόνων της Ένωσης, εναπόκειται, δυνάμει της αρχής της διαδικαστικής αυτονομίας, στην εσωτερική έννομη τάξη εκάστου κράτους μέλους να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες των ένδικων βοηθημάτων που μνημονεύονται στη σκέψη 56 της παρούσας απόφασης, υπό τον όρο, ωστόσο, ότι οι κανόνες αυτοί δεν είναι, στις καταστάσεις που διέπονται από το δίκαιο της Ένωσης, λιγότερο ευμενείς από τους διέποντες παρόμοιες καταστάσεις που υπόκεινται στο εσωτερικό δίκαιο (αρχή της ισοδυναμίας) και δεν καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που απονέμει το δίκαιο της Ένωσης (αρχή της αποτελεσματικότητας) (πρβλ. απόφαση της 10ης Μαρτίου 2021, Konsul Rzeczypospolitej Polskiej w N., C-949/19, EU:C:2021:186, σκέψη 43 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 59 Επομένως, το δίκαιο της Ένωσης, κατ' αρχήν, δεν αντιτίθεται στη δυνατότητα των κρατών μελών να περιορίζουν ή να εξαρτούν από προϋποθέσεις τους λόγους εκείνους που μπορούν να προβάλλονται στις κατ' αναίρεση διαδικασίες, υπό την επιφύλαξη της τήρησης των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας (απόφαση της 17ης Μαρτίου 2016, Bensada Benallal, C-161/15, EU:C:2016:175, σκέψη 27).
- 60 Όσον αφορά την τήρηση της αρχής της ισοδυναμίας, προκύπτει ότι, υπό το φως των στοιχείων που παρασχέθηκαν με την απόφαση περί παραπομπής και κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ενώπιον του Δικαστηρίου, το άρθρο 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος, όπως ερμηνεύθηκε με

την απόφαση 6/2018, περιορίζει, σύμφωνα με τους ίδιους διαδικαστικούς κανόνες, τη δικαιοδοσία του Corte suprema di cassazione (Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου) να αποφαινεται επί αιτήσεων αναιρέσεως κατά των αποφάσεων του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας), ανεξαρτήτως του αν αυτές στηρίζονται σε διατάξεις του εθνικού δικαίου ή σε διατάξεις του δικαίου της Ένωσης.

- 61 Υπό τις συνθήκες αυτές, πρέπει να θεωρηθεί ότι ένας τέτοιος κανόνας εσωτερικού δικαίου δεν παραβιάζει την αρχή της ισοδυναμίας.
- 62 Όσον αφορά την αρχή της αποτελεσματικότητας, υπενθυμίζεται ότι το δίκαιο της Ένωσης δεν συνεπάγεται υποχρέωση των κρατών μελών να καθιερώνουν άλλα μέσα ένδικης προστασίας από εκείνα που προβλέπει το εσωτερικό δίκαιο, εκτός και αν από την οικονομία της επίμαχης εθνικής έννομης τάξης προκύπτει ότι δεν υφίσταται κανένα μέσο ένδικης προστασίας το οποίο να καθιστά δυνατή, έστω και παρεμπιπτόντως, τη διασφάλιση του σεβασμού των δικαιωμάτων που οι πολίτες αντλούν από το δίκαιο της Ένωσης ή αν το μόνο μέσο πρόσβασης στη δικαιοσύνη είναι να αναγκαστούν οι πολίτες να παραβιάσουν το νόμο (πρβλ. απόφαση της 14ης Μαΐου 2020, Országos Idegenrendészeti Főigazgatóság Dél-alföldi Regionális Igazgatóság, C-924/19 PPU και C-925/19 PPU, EU:C:2020:367, σκέψη 143 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).
- 63 Εν προκειμένω, μολονότι εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν στην ιταλική έννομη τάξη υπάρχει, κατ' αρχήν, τέτοιο μέσο ένδικης προστασίας στον τομέα της σύναψης δημοσίων συμβάσεων, εντούτοις, δεν υπάρχει στην αίτηση προδικαστικής αποφάσεως ή στις παρατηρήσεις που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο κανένα στοιχείο που να υποδηλώνει, εκ πρώτης όψεως, ότι αυτό καθεαυτό το ιταλικό δικονομικό δίκαιο καθιστά αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των παρεχόμενων από το δίκαιο της Ένωσης δικαιωμάτων στον συγκεκριμένο τομέα του διοικητικού δικαίου.
- 64 Σε περίπτωση κατά την οποία υφίσταται τέτοιο μέσο ένδικης προστασίας, με το οποίο μπορεί να διασφαλιστεί ο σεβασμός των δικαιωμάτων που αντλούν οι πολίτες από το δίκαιο της Ένωσης, το οικείο κράτος μέλος μπορεί κάλλιστα, όπως προκύπτει από την υπομνησθείσα στη σκέψη 62 της παρούσας απόφασης νομολογία, υπό το πρίσμα δικαίου της Ένωσης, να απονείμει στο ανώτατο διοικητικό δικαστήριο της έννομης τάξης του τη δικαιοδοσία να αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό, από πραγματικής και νομικής απόψεως, επί της επίμαχης διαφοράς και να μην παρέχει, κατά συνέπεια, δυνατότητα περαιτέρω εξέτασής της επί της ουσίας, στο πλαίσιο αιτήσεως αναιρέσεως ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου του.
- 65 Επομένως, υπό την προϋπόθεση ότι υφίσταται μέσο ένδικης προστασίας όπως το περιγραφόμενο στην προηγούμενη σκέψη, κανόνας του εσωτερικού δικαίου όπως αυτός του άρθρου 111, όγδοο εδάφιο, του Συντάγματος, κατά την απορρέουσα από την απόφαση 6/2018 ερμηνεία του, δεν παραβιάζει ούτε και την αρχή της αποτελεσματικότητας ούτε και εμφανίζει κάποιο στοιχείο από το οποίο να προκύπτει παράβαση του άρθρου 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ.
- 66 Το ως άνω συμπέρασμα δεν επιδέχεται αμφισβήτηση υπό το πρίσμα του άρθρου 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, το οποίο υποχρεώνει τα κράτη μέλη να λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο ικανό να διασφαλίσει την εκτέλεση των υποχρεώσεων οι οποίες απορρέουν από τις Συνθήκες ή προκύπτουν από πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης. Συγκεκριμένα, όσον αφορά το σύστημα των ενδίκων βοηθημάτων και μέσων που είναι αναγκαία για να διασφαλίζεται, στους τομείς που καλύπτονται από το δίκαιο της Ένωσης, αποτελεσματικός δικαστικός έλεγχος, το

άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ δεν μπορεί να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι απαιτεί από τα κράτη μέλη να θεσπίσουν νέα μέσα ένδικης προστασίας, ενώ το άρθρο 19, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, ΣΕΕ δεν επιβάλλει τέτοια υποχρέωση.

- 67 Στον ιδιαίτερο τομέα της σύναψης δημοσίων συμβάσεων, το ως άνω συμπέρασμα δεν προσκρούει ούτε στο άρθρο 1 της οδηγίας 89/665, ερμηνευόμενο υπό το πρίσμα του άρθρου 47, πρώτο εδάφιο, του Χάρτη.
- 68 Από το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 89/665 προκύπτει ότι, υπό τις προϋποθέσεις που τίθενται στα άρθρα 2 έως 2στ αυτής, η απόφαση που λαμβάνει η αναθέτουσα αρχή, στο πλαίσιο διαδικασίας σύναψης δημόσιας σύμβασης εμπίπτουσας στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2014/24 ή της οδηγίας 2014/23, πρέπει να μπορεί να υπόκειται στην άσκηση αποτελεσματικών και όσο το δυνατόν ταχύτερων προσφυγών με σκοπό την αμφισβήτηση της συμβατότητάς της με το δίκαιο της Ένωσης στον τομέα των δημοσίων συμβάσεων ή με τους εθνικούς κανόνες που μεταφέρουν το εν λόγω δίκαιο στην εσωτερική έννομη τάξη. Το ως άνω άρθρο 1 διευκρινίζει εξάλλου, στην παράγραφο 3, ότι οι διαδικασίες προσφυγής πρέπει να είναι διαθέσιμες τουλάχιστον σε οιοδήποτε πρόσωπο έχει ή είχε συμφέρον να του ανατεθεί συγκεκριμένη σύμβαση και το οποίο υπέστη ή ενδέχεται να υποστεί ζημία από την εικαζόμενη παράβαση.
- 69 Εφόσον, στον εν λόγω τομέα, οι πολίτες έχουν πρόσβαση σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως, κατά την έννοια του άρθρου 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη, όπως φαίνεται να συμβαίνει στην ιταλική έννομη τάξη, υπό την επιφύλαξη της σχετικής εξακρίβωσης από το αιτούν δικαστήριο, κανόνας του εθνικού δικαίου ο οποίος δεν παρέχει τη δυνατότητα στο ανώτατο δικαστήριο για περαιτέρω εξέταση των ουσιαστικών εκτιμήσεων στις οποίες προέβη το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο δεν μπορεί να θεωρηθεί ως περιορισμός, κατά την έννοια του άρθρου 52, παράγραφος 1, του Χάρτη, του δικαιώματος πρόσβασης σε αμερόληπτο δικαστήριο που κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 του Χάρτη.
- 70 Πάντως, υπενθυμίζεται ότι, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, το παραδεκτό των προσφυγών του άρθρου 1 της οδηγίας 89/665 δεν μπορεί να υπόκειται στην προϋπόθεση να αποδείξει ο προσφεύγων ότι η αναθέτουσα αρχή θα αναγκασθεί, σε περίπτωση που γίνει δεκτή η προσφυγή, να επαναλάβει τη διαδικασία του διαγωνισμού για τη σύναψη δημόσιας σύμβασης. Πρέπει να γίνει δεκτό ότι αρκεί προς τούτο η ύπαρξη τέτοιας πιθανότητας (πρβλ. απόφαση της 5ης Σεπτεμβρίου 2019, Lombardi, C-333/18, EU:C:2019:675, σκέψη 29).
- 71 Επομένως, σε μια περίπτωση όπως αυτή της κύριας δίκης, κατά την οποία η Randstad, ως προσφέρων ο οποίος αποκλείστηκε από διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης, άσκησε ενώπιον του πρωτοβάθμιου διοικητικού δικαστηρίου προσφυγή στηριζόμενη σε λόγους οι οποίοι σκοπούσαν την απόδειξη του παράτυπου της συγκεκριμένης διαδικασίας, η εν λόγω προσφυγή έπρεπε να εξεταστεί επί της ουσίας.
- 72 Όσον αφορά προσφέροντες οι οποίοι αποκλείστηκαν από τη διαδικασία σύναψης δημόσιας σύμβασης, το άρθρο 2α της οδηγίας 89/665 διευκρινίζει ότι αυτοί δεν θεωρούνται πλέον ενδιαφερόμενοι και δεν πρέπει, επομένως, να τους κοινοποιείται η απόφαση ανάθεσης, εφόσον ο αποκλεισμός τους κατέστη οριστικός. Αντιθέτως, σε περίπτωση που οι προσφέροντες δεν έχουν ακόμη αποκλεισθεί οριστικώς, πρέπει να τους κοινοποιείται η απόφαση ανάθεσης, συνοδευόμενη από σύνοψη των σχετικών λόγων και δήλωση της ανασταλτικής προθεσμίας που ισχύει για τη σύναψη της σύμβασης κατόπιν της απόφασης ανάθεσης. Από τον συνδυασμό των

παραγράφων 1 και 2 του ως άνω άρθρου προκύπτει ότι η τήρηση των εν λόγω ελάχιστων προϋποθέσεων σκοπό έχει να παράσχει στους προσφέροντες τη δυνατότητα άσκησης αποτελεσματικής προσφυγής κατά της απόφασης ανάθεσης.

- 73 Κατά το άρθρο 2α, παράγραφος 2, της οδηγίας 89/665, ο αποκλεισμός ενός προσφέροντος είναι οριστικός εφόσον του έχει κοινοποιηθεί και έχει «θεωρηθεί νόμιμος» από «ανεξάρτητο όργανο προσφυγής» ή εφόσον δεν μπορεί πλέον να ασκηθεί προσφυγή. Η εν λόγω οδηγία, η οποία αποσκοπεί στο να διασφαλίσει τον πλήρη σεβασμό του δικαιώματος αποτελεσματικής ένδικης προστασίας και προσβάσεως σε αμερόληπτο δικαστήριο (πρβλ. απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 2016, *Star Storage κ.λπ.*, C-439/14 και C-488/14, EU:C:2016:688, σκέψη 45), πρέπει να ερμηνευθεί υπό το πρίσμα του άρθρου 47, δεύτερο εδάφιο, του Χάρτη. Υπό τις συνθήκες αυτές, προκειμένου να κριθεί αν ο αποκλεισμός προσφέροντος έχει καταστεί οριστικός, ο όρος «ανεξάρτητο όργανο προσφυγής» του ως άνω άρθρου 2α πρέπει να ερμηνευθεί ως αναφερόμενος σε ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως, κατά την έννοια του άρθρου 47 του Χάρτη.
- 74 Το γεγονός ότι η απόφαση περί αποκλεισμού δεν κατέστη ακόμη οριστική έχει, επομένως, καθοριστική σημασία όσον αφορά το ζήτημα της νομιμοποίησης των εν λόγω προσφερόντων να προσβάλουν την απόφαση ανάθεσης, η δε νομιμοποίησή τους δεν μπορεί να αποδυναμωθεί από άλλα μη κρίσιμα στοιχεία, όπως είναι η κατάταξη της προσφοράς του αποκλεισθέντος προσφέροντος ή ο αριθμός των συμμετεχόντων στη διαδικασία του διαγωνισμού (πρβλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 11ης Μαΐου 2017, *Archus και Gama*, C-131/16, EU:C:2017:358, σκέψεις 57 και 58, και της 5ης Σεπτεμβρίου 2019, *Lombardi*, C-333/18, EU:C:2019:675, σκέψεις 29 έως 32).
- 75 Εν προκειμένω, το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας), αποφαινόμενο ότι το ανεξάρτητο όργανο προσφυγής, ήτοι το Tribunale amministrativo regionale della Valle d'Aosta (διοικητικό δικαστήριο περιφέρειας Κοιλιάδας της Αόστης), έπρεπε να είχε κρίνει απαράδεκτους τους προβαλλόμενους για την αμφισβήτηση της απόφασης ανάθεσης λόγους, με το σκεπτικό ότι η Randstad είχε αποκλειστεί από τη διαδικασία, παραβίασε τον εν λόγω κανόνα, ο οποίος θεσπίστηκε από τον νομοθέτη της Ένωσης και υπομνήσθηκε στη νομολογία του Δικαστηρίου, κατά τον οποίο ο οριστικός αποκλεισμός και μόνον, κατά την έννοια του άρθρου 2α, παράγραφος 2, της οδηγίας 89/665, μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα τη μη νομιμοποίηση του προσφέροντος να προσβάλει την απόφαση ανάθεσης.
- 76 Συναφώς, επισημαίνεται ότι, όσον αφορά τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης της κύριας δίκης, από τη δικογραφία που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο προκύπτει ότι τόσο κατά τον χρόνο που η Randstad άσκησε την προσφυγή της ενώπιον του Tribunale amministrativo regionale della Valle d'Aosta (διοικητικού δικαστηρίου περιφέρειας Κοιλιάδας της Αόστης) όσο και κατά τον χρόνο που το εν λόγω δικαστήριο απεφάνθη, η απόφαση της επιτροπής του διαγωνισμού περί αποκλεισμού της από τη διαδικασία δεν είχε ακόμη κριθεί νόμιμη από το Tribunale amministrativo regionale della Valle d'Aosta (διοικητικό δικαστήριο περιφέρειας Κοιλιάδας της Αόστης) ή από οποιοδήποτε άλλο ανεξάρτητο όργανο προσφυγής.
- 77 Επομένως, η μεταρρύθμιση της απόφασης του Tribunale amministrativo regionale della Valle d'Aosta (διοικητικού δικαστηρίου περιφέρειας Κοιλιάδας της Αόστης) στην οποία προέβη το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας), κρίνοντας απαράδεκτο το σκέλος της προσφυγής της Randstad με το οποίο η τελευταία αμφισβητούσε την ανάθεση της σύμβασης στην κοινοπραξία Synergie-Umana, είναι ασύμβατη με το δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής

το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, της οδηγίας 89/665, υπό το πρίσμα του άρθρου 2α, παράγραφος 2, αυτής. Κατά συνέπεια, ούτε και η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας συνάδει με το άρθρο 47, πρώτο εδάφιο, του Χάρτη.

- 78 Εντούτοις, σε περίπτωση όπως η επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης, κατά την οποία, υπό την επιφύλαξη της σχετικής εξακρίβωσης από το αιτούν δικαστήριο, το εθνικό δικονομικό δίκαιο παρέχει αυτό καθεαυτό τη δυνατότητα στους ενδιαφερομένους να προσφύγουν ενώπιον ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαστηρίου και να προβάλουν ενώπιόν του, κατά τρόπο αποτελεσματικό, παραβίαση του δικαίου της Ένωσης και των διατάξεων του εθνικού δικαίου που το ενσωματώνει στην εθνική έννομη τάξη –κατά την οποία, όμως, το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο του οικείου κράτους μέλους, αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό, εξαρτά ως μη έδει το παραδεκτό της προσφυγής από προϋποθέσεις οι συνεπάγονται τη στέρηση του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας από τον ενδιαφερόμενο–, το δίκαιο της Ένωσης δεν απαιτεί από το εν λόγω κράτος μέλος να προβλέπει, προκειμένου για την άρση της προσβολής του εν λόγω δικαιώματος, τη δυνατότητα άσκησης ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου αίτηση αναιρέσεως κατά τέτοιων αποφάσεων περί απαραδέκτου που εκδόθηκαν από το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο, εφόσον στο εθνικό δίκαιο δεν υφίσταται τέτοιο ένδικο μέσο.
- 79 Σε μια τέτοια περίπτωση, η προερχόμενη από τη νομολογία του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου παράβαση της οδηγίας 89/665 και του άρθρου 47, πρώτο εδάφιο, του Χάρτη μπορεί να θεραπευθεί στο πλαίσιο της υποχρέωσης όλων των διοικητικών δικαστηρίων του οικείου κράτους μέλους, περιλαμβανομένου και του ίδιου του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου, να μην εφαρμόζουν την εν λόγω μη συνάδουσα με το δίκαιο της Ένωσης νομολογία και, σε περίπτωση μη τήρησης της υποχρέωσης αυτής, στο πλαίσιο της δυνατότητας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να ασκήσει προσφυγή λόγω παραβάσεως κατά του εν λόγω κράτους μέλους.
- 80 Εξάλλου, οι ιδιώτες οι οποίοι, ενδεχομένως, υπέστησαν ζημία από την προσβολή του δικαιώματός τους αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, εξαιτίας απόφασης δικαστηρίου αποφαινόμενου σε τελευταίο βαθμό, έχουν τη δυνατότητα να ζητήσουν τη διαπίστωση της ευθύνης του εν λόγω κράτους μέλους, υπό την προϋπόθεση ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις όσον αφορά τον χαρακτηρισμό της παραβίασης ως κατάφωρης και την ύπαρξη άμεσης αιτιώδους συνάφειας μεταξύ της παραβίασης και της ζημίας που υπέστη ο ζημιωθείς (πρβλ., μεταξύ άλλων, αποφάσεις της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 59, της 24ης Οκτωβρίου 2018, XC κ.λπ., C-234/17, EU:C:2018:853, σκέψη 58, και της 4ης Μαρτίου 2020, Telecom Italia, C-34/19, EU:C:2020:148, σκέψεις 67 έως 69).
- 81 Λαμβανομένου υπόψη του συνόλου των προεκτεθέντων, στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 4, παράγραφος 3, και το άρθρο 19, παράγραφος 1, ΣΕΕ, καθώς και το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, της οδηγίας 89/665, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, έχουν την έννοια ότι δεν αντιτίθενται σε διάταξη του εσωτερικού δικαίου κράτους μέλους η οποία, κατά την εθνική νομολογία, έχει ως αποτέλεσμα οι διοικούμενοι, όπως οι προσφέροντες που συμμετείχαν σε διαδικασία ανάθεσης δημόσιας συμβάσεως, να μην μπορούν να αμφισβητήσουν, στο πλαίσιο ασκήσεως αιτήσεως αναιρέσεως ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου του εν λόγω κράτους μέλους, τη συμβατότητα αποφάσεως του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου του ίδιου κράτους μέλους με το δίκαιο της Ένωσης.

Επί του δευτέρου προδικαστικού ερωτήματος

- 82 Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί, κατ' ουσίαν, αν το άρθρο 4, παράγραφος 3, και το άρθρο 19, παράγραφος 1, ΣΕΕ, καθώς και το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη, έχουν την έννοια ότι αντιτίθενται σε διάταξη εσωτερικού δικαίου η οποία, κατά την εθνική νομολογία, έχει ως αποτέλεσμα να μην μπορούν οι διοικούμενοι να αμφισβητήσουν, στο πλαίσιο αιτήσεως αναιρέσεως η οποία ασκήθηκε ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου του εν λόγω κράτους μέλους κατά αποφάσεως του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου του ίδιου αυτού κράτους μέλους, τη μη αιτιολογημένη παράλειψη του αποφαινόμενου σε τελευταίο βαθμό ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου να υποβάλει αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο, καίτοι υπήρχαν αμφιβολίες όσον αφορά την ορθή ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης.
- 83 Πλην όμως, από τη δικογραφία που έχει στη διάθεσή του το Δικαστήριο προκύπτει ότι η Randstad δεν προβάλλει, στο πλαίσιο της αιτήσεως αναιρέσεως που άσκησε, λόγους αντλούμενους από την παράλειψη του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας) να υποβάλει αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο, κατά παράβαση του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, γεγονός το οποίο επιβεβαίωσε και η ίδια, ερωτηθείσα επ' αυτού κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ενώπιον του Δικαστηρίου.
- 84 Επομένως, το αιτούν δικαστήριο δεν χρειάζεται, στο πλαίσιο της εκκρεμούς ενώπιόν του διαφοράς, να αποφανθεί επί του ζητήματος αν, υπό το πρίσμα των απαιτήσεων που απορρέουν από το δίκαιο της Ένωσης, τα κράτη μέλη υποχρεούνται να προβλέπουν, στην εσωτερική έννομη τάξη τους, τη δυνατότητα ασκήσεως αιτήσεως αναιρέσεως ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου, όταν το ανώτατο διοικητικό δικαστήριο παρέλειψε να υποβάλει αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο, και, ως εκ τούτου, η απάντηση στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα στερείται σημασίας για την επίλυση της συγκεκριμένης διαφοράς.
- 85 Επομένως, δεδομένου ότι δεν έχει καμία σχέση με το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα είναι, σύμφωνα με πάγια νομολογία, απαράδεκτο (πρβλ. απόφαση της 15ης Ιουλίου 2021, Ministrstvo za obrambo, C-742/19, EU:C:2021:597, σκέψη 30 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

- 86 Κατόπιν της απαντήσεως που δόθηκε στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, παρέλκει η απάντηση στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 87 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαινεται:

Το άρθρο 4, παράγραφος 3, και το άρθρο 19, παράγραφος 1, ΣΕΕ, καθώς και το άρθρο 1, παράγραφοι 1 και 3, της οδηγίας 89/665/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 21ης Δεκεμβρίου 1989,

για το συντονισμό των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων περί της εφαρμογής των διαδικασιών προσφυγής στον τομέα της σύναψης συμβάσεων κρατικών προμηθειών και δημοσίων έργων, όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 2014/23/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Φεβρουαρίου 2014, ερμηνευόμενα υπό το πρίσμα του άρθρου 47 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχουν την έννοια ότι δεν αντιτίθενται σε διάταξη του εσωτερικού δικαίου κράτους μέλους η οποία, κατά την εθνική νομολογία, έχει ως αποτέλεσμα οι διοικούμενοι, όπως οι προσφέροντες που συμμετείχαν σε διαδικασία ανάθεσης δημόσιας συμβάσεως, να μην μπορούν να αμφισβητήσουν, στο πλαίσιο ασκήσεως αιτήσεως αναιρέσεως ενώπιον του ανωτάτου δικαστηρίου του εν λόγω κράτους μέλους, τη συμβατότητα αποφάσεως του ανωτάτου διοικητικού δικαστηρίου του ίδιου κράτους μέλους με το δίκαιο της Ένωσης.

(υπογραφές)